

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 23

**Słowiańska
frazeologia gwarowa**

**pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory**

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

Biblioteka „LingVariów”

T. 23

**Redaktor naukowy serii
Miroslaw Skarżyński**

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 23

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2016**

Recenzenci

prof. dr hab. Wiesław Boryś
prof. dr hab. Adam Fałowski
prof. dr hab. Stanisław Koziara
dr hab. Alicja Nowakowska, prof. UW.

Redakcja

Justyna Wójcik

Korekta

Karolina Bogacz i Magdalena Romanowska

Skład i łamanie

Małgorzata Manterys-Rachwał

Okładka

Paweł Sepielak

Publikacja dotowana przez Wydział Polonistyki UJ

ISBN 978-83-7638-738-3 (wersja papierowa)

ISBN 978-83-7638-739-0 (e-book)

<https://doi.org/10.12797/9788376387390>

© Wydział Polonistyki UJ oraz autorzy

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
-------------	---

ZAGADNIENIA OGÓLNE

ANNA TYRPA, Co wiemy o frazeologii gwarowej w 2015 roku?	13
MACIEJ RAK, Czego nadal nie wiemy o frazeologii gwarowej?	31
KAZIMIERZ SIKORA, „Komu Pan Bóg rozum odbiera?” – czyli kilka uwag na temat pragmatyki przysłów	43
ОЛЕНА ВІТАЛІВНА ДЕХТЯРЬОВА, Щодо визначення поняття діалектна фразеологічна одиниця (на матеріалі художніх творів західноукраїнських письменників) ...	53

FRAZEOGRAFIA GWAROWA

FABIAN KAULFÜRST, Dolnoserbaska frazeologija. Aktualna żęłabność mjazy rewitalizaciju rěcy a historiskeju frazeologiju	65
LIDIA PRZYMUSZAŁA, O problemach leksykograficznego opisu frazeologii w słownikach gwarowych (na przykładzie <i>Słownika gwar śląskich</i>)	75

FRAZEOLOGIA ŹRÓDŁEM WIEDZY O CZŁOWIEKU

MACIEJ RAK, Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza	89
KATARZYNA KONCZEWSKA, Frazeologizmy i paremie białoruskich gwar grodzieńskich jako źródło rekonstrukcji obrazu świata mieszkańców wielonarodowościowego regionu	109
MAGDALENA DUDA, Ciało człowieka we frazeologii okolic Tarnowa	125
НАТАЛІЯ ХІБЕБА, Бойківські весільні фразеологізми: етнокультурне прочитання	137

SACRUM I PROFANUM

Галина Тимошик, Паремії зі святописемними антропонімами в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	157
EMIL POPŁAWSKI, Święty Mikołaj w polskiej gwarowej przestrzeni paremiologicznej. Glosa do kulturowego wizerunku biskupa Miry	183

RENATA DŹWIGOŁ , <i>Ś siebie mo diabol pociechę</i> . O charakterze człowieka na podstawie frazeologizmów i paremii z pola leksykalno-semantycznego <DIABEL>	195
ІРИНА ЧИБОР , Етнокодуння міфологічних уявлень про чорта в українській діалектній фразеології	209
ЗОРЯНА ВАСИЛЬКО , Інтерпретація паремій із мікрообразом-символом <i>сонце</i> в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	219
МОНІКА ВУЛАВА , Paralusz i inne „odmiany złośliwych diablów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazeologii gwarowej.....	229

BIEDA

ЕВА МЛЫНАРЧЫК , Językowy obraz pożywienia ludności wiejskiej w sytuacjach niedostatku materialnego (na przykładzie wybranych frazemów).....	253
ІЛОНА ГУМОВСКА , Językowy obraz biedy w związkach frazeologicznych i paremiach o charakterze gwarowym	267

MAGDALENA DUDA
INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO PAN, KRAKÓW

CIAŁO CZŁOWIEKA WE FRAZEOLOGII OKOLIC TARNOWA

Z uwagi na fakt, iż dialektalne zasoby frazeologiczne wciąż są mało znane, chciałabym dokonać wglądu w zbiór frazeologizmów gwarowych używanych współcześnie w okolicach Tarnowa. W tym celu wykorzystam klasyfikację formalną i semantyczną. Podstawę materiałową stanowią jednostki pozyskane podczas badań terenowych prowadzonych w latach 2012–2015 w dwóch miejscowościach powiatu tarnowskiego – Szynwałdzie i Łętowicach (położonych odpowiednio na wschód i zachód od Tarnowa).

Ze względu na zamiar porównania ich ze związkami wyrazowymi notowanymi w języku ogólnopolskim w zapisie pomijam fonetyczne cechy gwarowe. Ich znaczenia ujmowane są definicjami pełnozdanowymi.

W niniejszym opracowaniu uwzględniłam związki frazeologiczne funkcjonujące zarówno w badanych wsiach, jak i te, które mają szerszy zasięg geograficzny, a nawet notowane są w języku literackim. Skłania to do przeprowadzenia różnorodnych analiz strukturalno-semantycznych.

Klasyfikacji semantycznej dokonałam, wykorzystując typologię frazeologizmów zaproponowaną przez Annę Tyrpę i Macieja Raka w artykule *Onomazjologiczne ujęcie frazematyki gwarowej* (2010). Z zebranych połączeń wyrazowych wyselekcjonowałam 104 jednostki, które sytuują się w polu tematycznym „ciało człowieka”. Podaję je w grupach, uporządkowane po poszczególnych definicjach znaczeniowych. Zbiór ten przedstawia się następująco:

1. Wygląd człowieka (podobieństwo do innych ludzi, wzrost i tusza, twarz, oczy, nogi, sposób ubierania się, czystość/brud ciała i odzieży)

‘o kimś, kto jest podobny do drugiego człowieka’: 1) *{ktoś} z {kimś} są podobni jak dwie krople wody* (S)¹; 2) *{ktoś} wygląda jakby {komuś} z oka wypadł* (S).

‘o kimś, kto jest dobrze zbudowany, silny, postawny’:

a) kobieta: 1) *baba jak fura/kopa* (S); 2) *kawał baby* (S);

b) mężczyzna: 1) *chłop jak dąb* (S); 2) *kawał chłopca* (S).

‘o kimś, kto wyróżnia się wysokim wzrostem’: 1) *{ktoś} jest wysoki do nieba, a głupi jak trzeba* (S); 2) *{ktoś} jest wysoki jak brzoza, głupi jak koza* (S); 3) *{ktoś} jest długi jak miesiąc, cienki jak wyplata* (S); 4) *{ktoś} jest długi/wysoki jak mila (morska)* (S); 5) *{ktoś} jest wysoki jak dzida/tyka* (Ł); 6) *{ktoś} zrósł jak bób* (Ł).

‘o kimś szczupłym, chudym’: 1) *{ktoś} wysechł jak skórawka*² (S); 2) *{komuś} bocioł³ do krztałcia⁴ przysechł* (S); 3) *{ktoś} jest suchy taki, żeby z flaszki wylizał* (S); 4) *{komuś} na biodrze kapelusz by powiesił* (S); 5) *{ktoś} jest spasiony jak szczur w żelaznym sklepie* (S); 6) *{komuś} widać wszystkie żebra* (S); 7) *{ktoś} muskle⁵ ma jak wróbel pięty* (S); 8) *{ktoś} ma muskuły jak żaba sik⁶* (Ł).

‘o kimś, kto schudł’: 1) *{ktoś} spadł z wagi* (S); 2) *{ktoś} schnie na trzaskę* (S); 3) *{ktoś} niknie w oczach* (S).

¹ W nawiasie podaję lokalizację geograficzną prezentowanych frazeologizmów: Ł – Łętowice; S – Szynwałd.

² *Skórawka* to według informatorów ‘kora zdjęta z drzewa podczas korowania, która jest cienka i się zwija’. Rzeczownik taki nie występuje w KSGP, ale odnotowano tam jednostki: *skórować* ‘korować drzewo’ (Poręby Majdańskie, pow. kolbuszowski), *skórowanka*, *robić skórowankę* ‘zdejmować korę z drzew ściętych’; *skórowanie* ‘obdzieranie drzewa z kory’ (Dąbrowa Poduchowna, pow. starachowicki), *skórowka* ‘przyrząd do obdzierania kory z drzewa’ (Wilków, pow. kielecki). Lokalizację poświadczeń pochodzących z kartoteki *Słownika gwar polskich* podaję według podziału terytorialnego Rzeczypospolitej Polskiej obowiązującego od 1 I 1999 r.

³ Wyraz *bocioł* nie jest notowany w SGP, por. *bandzioł* 1. ‘brzuch’ (Gościeradów, pow. kraśnicki); 2. ‘wole ptasie’ (Samocice, pow. dąbrowski) (SGP I: 346); *bociuł* ‘zołodek lub tobółek’ (Zięba, Podraza, Mądel).

⁴ *Krztałceć* to jedna z postaci fonetycznych leksemu gwarowego, który oznacza ‘grzbiet, kręgosłup’, ‘dolną część kręgosłupa’. Inne postaci to: *chrztałceć*, *chrztałceć* (SGP IV: 66).

⁵ *Muskle* ‘mięśnie, muskuły’ (Dąbrowka Wielkopolska, pow. świebodziński; KSGP).

⁶ *Sik* ‘o oddawaniu moczu’; ‘wykrzyknik oznaczający sikanie’ (Bochotnica, pow. puławski; KSGP).

‘o kimś grubym’: 1) *{ktoś} jest gruby jak beka* (S); 2) *{ktoś} ma brzuch jak opala⁷, mógłby czolgi pchać* (S); 3) *{ktoś} jest grubszy jak dłuższy* (S); 4) *{ktoś} kanarkiem nie zdechnie* (S); 5) *{ktoś} ma wielki brzuch jak Sarnecki⁸* (Ł).

‘o kimś, kto przytył’: *{ktoś} upasł się jak świnia/wieprzek* (S).

‘o kimś, kto ma dużą głowę’: 1) *{ktoś} ma łeb jak ćwierć⁹* (S); 2) *{ktoś} ma łeb jak puteńka¹⁰* (S).

‘o kimś, kto ma pyzată twarz’: *{ktoś} jest okrągły/pyzaty jak księżyc (w pełni)* (S).

‘o rzadkim zarostie’: *{ktoś} ma pięć kłaków siedmioma rzędami* (S).

‘o kimś bladym’: 1) *{ktoś} jest biały/blady jak śmierć/śmiertona¹¹* (S); 2) *{ktoś} jest biały jakby go w luszaku¹² moczyli* (S); 3) *{ktoś} jest biały/blady jak ściana* (S); 4) *{ktoś} jest biały jak syn młynarza* (S); 5) *{ktoś} jest biały jakby w młynie robił¹³* (S).

‘o kimś, kto ma czerwoną twarz w wyniku nagłej emocji: zawstydzenia, poruszenia’: 1) *{ktoś} jest czerwony jak burak* (S); 2) *{ktoś} spalił cegłę* (S).

‘o kimś, kto ma nieuczesane włosy’: *{ktoś} ma fryzurę jakby piorun strzelił w miotłę/rabarbar* (S).

⁷ *Opala* ‘zgrubienie od opałka’; *opałka* ‘rodzaj koszyka bez pałąka, o owalnym kształcie, plecionego z wikliny, używanego w gospodarstwie wiejskim do materiałów sypkich (sieczi, ziarna)’ (SJPD).

⁸ Według jednej z mieszkanki Łętowic frazeologizm ten utrwała człowieka o nazwisku Sarnecki: „był taki chłop gruby, nazywał się Sarnecki”. W artykule opisującym analizę 392 nazwisk mieszkańców, którzy należeli i/lub należą do utworzonej w roku 1951 parafii Wniebowzięcia NMP w Łętowicach, nie występuje ten antropomim (Kubala 2008). Prawdopodobnie jest to odniesienie do realnej postaci, znanej w środowisku, jednak żyjącej przed założeniem parafii w Łętowicach. Kazimierz Rumut podaje, że w Polsce 3226 osób nosi nazwisko *Sarnecki*, w tym 86 w byłym województwie tarnowskim (Rymut 1994: 297).

⁹ *Ćwierć* ‘jednostka objętości produktów sypkich (najczęściej ziarna), będąca czwartą częścią korca; także naczynie, zwykle drewniane (często z klepek), używane do odmierzania tej objętości’ (SGP V: 302).

¹⁰ *Puteńka* ‘naczynie drewniane na wodę z 1 uchem jak u cebrzyka, kształt eliptyczny; służyła do pojenia koni’: *putynka* (Grębów, pow. tarnobrzeski); ‘mała putnia’ (Koniaków, pow. cieszyński); ‘zdrobnienie od putnia’: *putynka była koña poić* (Poręby Majdańskie, pow. kolbuszowski; KSGP).

¹¹ *Śmiertona* ‘śmierć lub blada, chuda kobieta’ (Zięba, Podraza, Mądel).

¹² *Luszak* ‘ceber z wysokimi uchami do odcedzania sera’ (Hyżne, pow. rzeszowski; KSGP).

¹³ Jak pisze Ewa Młynarczyk: „kojarzenie białego koloru z rzemiosłem młynarskim było tak silne, że stało się niejako znakiem rozpoznawczym tego zawodu” (Młynarczyk 2013: 39).

‘o kimś, kto ma włosy obcięte równo dookoła głowy’: *{kogoś} do durszłaka/rondelka strzygli* (S).

‘o kimś, kto nie ma włosów na głowie’: 1) *{ktoś} jest łysy jak kolano* (S); 2) *{komuś} opadły oczy* (S); 3) *{ktoś} ma grzywkę z tyłu* (S); 4) *na głupiej głowie ani włosy nie urosną* (S).

‘o kimś, kto ma haczykowaty nos’: 1) *{ktoś} ma nos jak hamulec od karuzeli* (S); 2) *{ktoś} ma nos jak klamka od zakrystii* (S).

‘o kimś, kto ma krzywe nogi’: *{ktoś} ma nogi jak na beczcze prostowane* (Ł).

‘o kimś, kto ma długie nogi’: *{ktoś} ma nogi jak podolski złodziej* (S).

‘o kimś, kto ma grube nogi’: *{ktoś} ma nogi grube jak toporki/topory* (Ł).

‘o kimś, kto ma wielkie stopy’: 1) *{ktoś} ma stopę jak podolski złodziej* (S); 2) *{ktoś} stopę ma jak mały Cygan nogę* (S).

‘o kimś, kto ma brudne paznokcie’: *{ktoś} ma żalobę po kocie* (S).

‘o kimś brudnym’: *{ktoś} jest umamrany¹⁴ jak dzika świnia* (S).

‘o kimś, kto źle wygląda’: 1) *{ktoś} wygląda jak trzy jaja z torby* (S); 2) *lepszyc chowają* (S); 3) *ledwo duch w {kimś} siedzi* (S); 4) *{ktoś} wygląda jak bożenaście¹⁵* (S); 5) *{ktoś} wygląda jak śmiertona* (S); 6) *{ktoś} wygląda jak śmierć na chorągwi* (S); 7) *{ktoś} wygląda jak końska śmierć* (S); 8) *{ktoś} wygląda jakby go coś zjadło i wypluło* (S); 9) *{ktoś} wygląda jak dupa na lewej stronie* (S); 10) *{ktoś} wygląda jak pół dupy zza krzaka* (S); 11) *{ktoś} wygląda jak siedemdziesiąty siódmy nieurodzaj* (S).

‘o kimś brzydkim’: 1) *{ktoś} jest brzydki jak nieboskie stworzenie* (S); 2) *{ktoś} jest brzydki jak grzech śmiertelny* (S); 3) *{ktoś} jest brzydki jak noc bezgwiezdna* (S); 4) *{ktoś} jest piękny jak noc w listopadzie* (S); 5) *{ktoś} jest piękny jak jagoda po świętym Marcinie¹⁶* (S); 6) *{ktoś} jest ładny jak nikogo w domu nie ma* (Ł).

¹⁴ *Mamrać (się)* ‘babrać się, np. dziecko w błocie’ (Samocice, pow. dąbrowski); *umamrać (się)* ‘zbrudzić się’ (okolica Sejna, pow. sejneński), ‘pobrudzić się czymś mokrym’ (Radkowice, pow. starachowicki; KSGP).

¹⁵ Wyraz *bożenaście* nie jest notowany w słownikach języka polskiego, począwszy od SL po USJP, ani w zbiorach gwarowych (SGP; SKań). Pisząca te słowa, jako użytkowniczka gwary, potwierdza jego użycie w Szywnaldzie. Podany jest także w amatorskim zbiorze internetowym: *bożenoście* ‘ktoś wątyły, wyglądający jak siedem nieszczęść’ (Zięba, Podraza, Mądel).

¹⁶ Brzydota w tym przykładzie polega na wyobrażeniu pomarszczonej skóry człowieka porównanej do pomarszczonej skórki jagód ze względu na warunki atmosferyczne, jakie pa-

2. Fizjologia (popęd płciowy, ciąża, sen, zmęczenie, pocenie się, głód, trawienie i wydalanie)

‘o kimś, kto się poci’: *{ktoś} ma rzadką skórę* (S).

‘o kimś głodnym’: 1) *{ktoś} jest głodny jak wilk* (S); 2) *{ktoś} konia z kopytami by zjadł* (S); 3) *{ktoś} głodem handluje* (Ł).

‘ktoś jest najedzony, pełny, syty, nie potrzebuje jeść’: 1) *{ktoś} ma pełny zaból¹⁷* (S); 2) *{ktoś} jest obżarty jak bąk/byk* (S); 3) *{ktoś} nażarł się jak świnia* (S); 4) *{ktoś} jest głodny jak młynarska kura¹⁸* (S).

‘o kimś, kto mlaska przy jedzeniu’: *{ktoś} ciachta¹⁹ jak stara świnia* (S).

‘o kimś, kto mocno śpi’: 1) *{ktoś} śpi jak zabity* (S); 2) *{ktoś} śpi jak niedźwiedź w barłogu* (S); 3) *{ktoś} śpi jak Reks* (S).

‘o kimś, kto chrapie’: 1) *{ktoś} maślaki warzy* (S); 2) *{ktoś} sęki piłuje* (S).

‘o kimś, kto ma niespokojny sen, łatwo się budzi’: *{ktoś} śpi jak zając* (S).

‘o kimś, kto jest niewyspany rano; przeważnie do dzieci’: *{komuś} żółtko nie weszło/wlazło²⁰* (S).

3. Wiek

‘o kimś długowiecznym’: 1) *{ktoś} z setki nie puści* (S); 2) *{ktoś} jest stary jak świat* (S).

---

nują w listopadzie (wspomnienie świętego Marcina – 11 XI), por. *wygląda, jak jagoda po św. Marcinie* ‘ma twarz zwiędłą’ (Adalberg 1889–1894: 286) oraz informację zanotowaną w pow. limanowskim: *młodo jes jak jagoda koło św. Marcina = mówią do człowie[ka], który udaje, że jest młody. Bo jagoda w jesieni jest skórczona [!] i bez smaku* (KSGP).

¹⁷ *Zaból* ‘wole w przetyku człowieka, ptaka’ (Jabłonka, pow. nowotarski; KSGP).

¹⁸ Ironiczny charakter tego frazeologizmu każe odczytywać znaczenie przeciwstawne do wyrażonego dosłownie. Młynarze, będący jednymi z najzamożniejszych członków społeczności wiejskiej, mogli utrzymywać więcej żywego inwentarza niż przeciętni mieszkańcy wsi. Przekonanie o dobrobycie zwierząt hodowanych przez rodzinę młynarza utrwalone jest w wielu jednostkach frazeologicznych, np. *tyje jak młynarska świnia; Babusina wnuczka, młynarska suczka, ekonomski koń mają wygody/dobrze się mają* (Młynarczyk 2013: 35–36).

¹⁹ *Ciachtać* ‘ssać, wydając odgłos mlaskania’ (SGP IV: 242).

²⁰ Uwagi dotyczące genezy i znajomości zwrotu *wciągnąć żółtko* wśród użytkowników języka literackiego i gwar przedstawił Artur Czesak. U źródła utrwalonej w omawianym związku frazeologicznym reakcji słownej dostrzega autor szacunek i strach „wobec granicznego momentu przejścia ze snu do świadomości, porównywanego z momentem przyjścia na świat, granicy między życiem a śmiercią” (Czesak 2007: 102–103).

‘określenie wieku w dziesięcioleciach’: *{ktoś} ma {któryś} krzyżyk* (S).

‘określenie wieku’: *{ktoś} liczy {ileś} wiosenek* (S).

4. Zdrowie (dobre zdrowie, choroba, śmierć)

‘o kimś, kto ma dobre zdrowie’: *{ktoś} jest zdrowy jak gwóźdź/koń* (S).

‘o kimś chorym, bliskim śmierci’: 1) *nie pomogą leki, zioła, gdy się dupa pcha do doła* (S); 2) *{ktoś} patrzy na księżą oborę*²¹ (S).

‘o kimś, kto zmarł, został pogrzebany’: 1) *{ktoś} poszedł na księży ogródek* (S); 2) *{ktoś} kwiatki od dołu wacha* (S); 3) *{ktoś} kopnął w kalendarz* (S); 4) *{ktoś} wyciągnął kopyta/nogi* (S); 5) *{ktoś} wybrał się do Piotra* (S); 6) *{ktoś} wyjechał nogami do przodu* (S); 7) *{kogoś} mrówki ogryzły* (S); 8) *{ktoś} już jest na Boskim sądzie* (S); 9) *{ktoś} poszedł do piachu* (S).

Powyższy układ frazeologizmów nasuwa refleksje dotyczące tematyki poszczególnych jednostek – dłaczego taka i w takim zakresie pojawia się w opisywanych związkach leksykalnych. Statystyka poszczególnych kategorii jest niewątpliwie ciekawa: zdecydowana większość, 72 spośród 104 jednostek, odnosi się do wyglądu człowieka²² (w tym dotyczące tuszy – 17; twarzy – 8; wzrostu – 6). Stąd wniosek, iż troska o wygląd i ocena, często krytyczna, wyglądu innych osób są istotne dla społeczności posługującej się zebranymi jednostkami frazeologicznymi. Stosunkowo dużo frazeologizmów z omawianej okolicy odnosi się do śmierci człowieka – 9²³. Pozostałe kategorie reprezentowane są przez nie więcej niż cztery jednostki.

Materiał zebrany w okolicach Tarnowa porównałam z dostępnymi zbiorami gwarowymi: słownikami opisującymi frazeologię gwarową: *Słownikiem frazeologicznym gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich* M. Raka (SFGD) oraz *Słownikiem frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*

²¹ Frazeologizm *{ktoś} patrzy na księżą oborę* oznacza ‘kogoś bliskiego śmierci’ (Bąba, Liberek 2002: 326; Müldner-Nieckowski 2004: 463); występuje także w gwarach: *patrzyć na księżą oborę* ‘spodziewać się śmierci’ (Leśna Jania, pow. starogardzki); ‘być bliskim śmierci’ (Iwkowa, pow. brzeski; KSGP); ‘wkrótce umrze’ (SKarł II: 503). Jednostka ta opisuje osobę jeszcze żywą, jednak w gwarze Dębna w Górach Świętokrzyskich notowana jest także forma: *patrzyć [i syn.] na księzo studole* ‘mówimy o kimś, że patrzy na księzo studole, jeśli umarł’ (SFGD: 103).

²² Podobnie stwierdzono w *Słowniku idiomów polskich*: „najwięcej jednostek zawartych jest w kategorii *wygląd* (146)” (zob. Drabik, Sobol, Stankiewicz 2006: V).

²³ Według badań Lidii Przymuszały w polszczyźnie ogólnej występuje blisko 70 jednostek frazeologicznych dotyczących umierania i określających stan śmierci (Przymuszała 2007: 107).

Lidii Przymuszały (SFŚl), a także zbiorami *Słownika gwar polskich* redagowanego w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie. W wyniku podjętej analizy wyróżniłam:

a) frazemy z okolic Tarnowa tożsame strukturalnie i semantycznie z jednostkami z innych gwar: np.

{ktoś} wygląda jakby komuś z oka wypadł (SFŚl: 175, 454), *{ktoś}* jest długi jak miesiąc, cienki jak wypłata (SFŚl: 112), *{ktoś}* schnie na trzaskę (SFŚl: 408), *{ktoś}* jest grubszy jak dłuższy (SGP V: 553; SFŚl: 154), *{ktoś}* jest gruby jak beka (SGP II: 34; SFGD: 61), *{ktoś}* jest biały/blady jak ściana/śmierć (SGP II: 238; SFGD: 24; SFŚl: 14, 18), *{ktoś}* ma jak nogi na becze prostowane (SGP II: 19), *{ktoś}* wygląda jak śmierć na chorągwi (SGP IV: 25), *kawał chłopca* (SGP III: 566), *chłop jak dąb* (SGP III: 567), *{ktoś}* ma łeb jak ćwierć (SGP V: 304), *{ktoś}* jest czerwony jak burak (SGP V: 114), *{ktoś}* wygląda jak pół dupy zza krzaka (SGP VI: 469; SFŚl: 450), *{ktoś}* wygląda jak nieboskie stworzenie (SFŚl: 449), *{ktoś}* jest głodny jak młynarska kura (SFGD: 59), *{ktoś}* jest głodny jak wilk (SFŚl: 146), *{ktoś}* ma stopę jak podolski złodziej (SFŚl: 242).

b) frazemy wykazujące różnice w strukturze i/lub semantyce:

– jednostki zawierające inny pod względem semantycznym komponent²⁴:

{ktoś} jest głodny jak młynarska kura posiada w gwarach śląskich odpowiednik *mieć głód jak młynarzowa gawiedź* (SFŚl: 219);

{ktoś} jest obżarty jak bąk – *cielny jak bąk* (SFŚl: 77);

{ktoś} ma muskuły jak żaba sik – *mieć muskuły jak ziaba piety* (SFGD: 84).

– jednostki uboższe o jakiś komponent:

chłop jak dąb – *chłop jak dąb*, *jajka jak żołędzie* – frazeologizm notowany w Dębnie jest żartobliwym określeniem odnoszącym się do chłopca, a nie dorosłego mężczyzny (SFGD: 35).

– jednostki bogatsze o jakiś komponent:

{ktoś} ma żalobę po kocie – *mieć pokorę/żalobę* (SFŚl: 236);

²⁴ Grupy frazeologizmów: II. Zawierające inny pod względem semantycznym komponent, III. Bogatsze o dodatkowy komponent, IV. Uboższe o dodatkowy komponent wydzielił Hubert Górniewicz w klasyfikacji zastosowanej do porównania frazeologizmów malborskich do języka literackiego (Górniewicz 1974: 397–406). Typologia ta oparta jest jednak na dwóch, krzyżujących się kryteriach: semantycznym i formalnym (por. uwagi Anny Krawczyk (1985: 131)).

{ktoś} śpi jak niedźwiedź w barłogu – śpi jak niedźwiedź (KSGP);

{ktoś} jest brzydki jak noc bezgwiezdna – brzydki jak noc (SGP III: 13).

- jednostki składające się z tych samych komponentów, lecz posiadające inne znaczenie:

{ktoś} handluje głodem ‘jest głodny’ – *handlować głodem* ‘cierpieć nędzę’ (SFŚI: 157);

{ktoś} ma pięć kłaków siedmioma rzędami ‘o słabym zaroście’ – *mieć pięć włosów w siedmiu rządkach* ‘być łysym’ (SFŚI: 234).

Zebrany materiał badawczy porównałam także z językiem literackim na podstawie następujących opracowań leksykograficznych: *Słownika frazeologicznego języka polskiego* Stanisława Skorupki (1987), *Słownika frazeologicznego współczesnej polszczyzny* Stanisława Bąby i Jarosława Liberka (2002), *Wielkiego słownika frazeologicznego języka polskiego* Piotra Müldnera-Nieckiego (2004), *Słownika frazeologicznego PWN* Anny Kłosińskiej (2007).

Na podstawie przeprowadzonej analizy wydzieliłam:

- jednostki identyczne pod względem semantycznym z ogólnopolskimi, np.

{ktoś} z {kimś} są podobni jak dwie krople wody (Skorupka I: 359; Bąba, Liberek 2002: 321; Müldner-Nieckiowski 2004: 334; Kłosińska 2007: 176) – w wymienionych słownikach postać hasła jest następująca: *podobni, podobne (do siebie) jak dwie krople wody*;

chłop jak dąb (Skorupka I: 133; Bąba, Liberek 2002: 63; Müldner-Nieckiowski 2004: 113; Kłosińska 2007: 33);

kawał chłopca (Skorupka I: 321; Bąba, Liberek 2002: 63, 269; Müldner-Nieckiowski 2004: 113; Kłosińska 2007: 12);

{ktoś} śpi jak zabity (Skorupka II: 164; Bąba, Liberek 2002: 763; Müldner-Nieckiowski 2004: 724; Kłosińska 2007: 429);

{ktoś} jest brzydki jak nieboskie stworzenie (Skorupka I: 118; Müldner-Nieckiowski 2004: 90; Kłosińska 2007: 249).

- jednostki zawierające inny pod względem semantycznym komponent:

{ktoś} jest obzarty jak bąk – opić się jak bąk (Skorupka I: 97; Müldner-Nieckiowski 2004: 63; Kłosińska 2007: 12);

ledwo duch w kimś siedzi – duch kołacze się (w czym) (Skorupka I: 193), *duch ledwie się w kimś kołacze* (Kłosińska 2007: 158).

- frazemy wykazujące różnice w strukturze i/lub semantyce:

{komuś} bociół do krztąpcia przysechł ‘o kimś szczupłym’ – *mieć żołądek przyrośnięty do krzyża* posp. ‘nie mieć ochoty na jedzenie; nie móc nic zjeść’; posp. ‘być bardzo głodnym’; posp. ‘odczuwać dolegliwości żołądkowe’ (Müldner-Nieckowski 2004: 221).

Przeprowadzenie analizy porównawczej pozwoliło wyodrębnić z badanego materiału jednostki frazeologiczne nienotowane w innych gwarach oraz języku literackim. Są to następujące przykłady:

baba jak fura/kopa; kawał baby; {ktoś} jest długi/wysoki jak mila (morska); {ktoś} zrósł jak bób; {ktoś} wysechł jak skórawka; {komuś} bociół do krztąpcia przysechł; {ktoś} jest suchy taki, żeby z flaszki wylizał; {komuś} na biodrze kapelusz by powiesił; {ktoś} jest spasiony jak szczur w żelaznym sklepie; {komuś} widać wszystkie zębra; {ktoś} ma brzuch jak opał, mógłby czołgi pchać; {ktoś} kanarkiem nie zdechnie; {ktoś} ma wielki brzuch jak Sarnecki; {ktoś} ma łeb jak puteńka; {ktoś} jest biały jakby go w luszaku moczyli; {ktoś} jest biały jak syn młynarza; {ktoś} jest biały jakby w młynie robił; {komuś} opadły oczy; {ktoś} ma grzywkę z tyłu, na głupiej głowie ani włosy nie urosną; {ktoś} ma nos jak hamulec od karuzeli; {ktoś} ma nos jak klamka od zakrystii; {ktoś} stopę ma jak mały Cygan nogę; {ktoś} wygląda jak trzy jaja z torby, lepszych chowają; {ktoś} wygląda jak końska śmierć; {ktoś} wygląda jakby go coś zjadło i wypluło; {ktoś} wygląda jak dupa na lewej stronie; {ktoś} śpi jak Reks; {ktoś} maślaki warzy; {ktoś} sęki piluje.

Zgromadzone frazeologizmy poddałam również klasyfikacji formalnej, stosując podział oparty na ich funkcjach składniowych Andrzeja M. Lewickiego i Anny Pajdzińskiej (2001: 308–313), dzięki któremu wydzieliłam wyrażenia rzeczownikowe, wyrażenia określające, zwroty i frazy. Większość prezentowanych tu jednostek (77) zaliczyłam do wyrażen określających, gdyż ta kategoria mieści wyrażenia porównawcze bogato ilustrujące grupę semantyczną „wygląd człowieka”. W zgromadzonym materiale występują ponadto frazy (np. *na głupiej głowie ani włosy nie urosną*), zwroty (np. *{ktoś} maślaki warzy*) i wyrażenia rzeczownikowe (np. *kawał chłopca*).

Podział ten zastosowany do całości materiału badawczego zebranego podczas eksploracji terenowej w okolicach Tarnowa z pewnością pokaże liczbowe proporcje poszczególnych grup związków frazematycznych. Dzięki podjętej analizie będzie można stwierdzić, czy w badanym materiale przeważają konstrukcje werbalne, czy nominalne – będzie to podstawa do dalszych badań porównawczych, np. z językiem literackim.

Podsumowując, pragnę wyrazić nadzieję, że zgromadzony materiał badawczy przyczyni się do wypełnienia luki w badaniach nad frazeologią gwarową. Praca

pozwole zbadać i opisać frazemy specyficzne dla wsi i regionu tarnowskiego oraz to, w jaki sposób odbijają one kulturę lokalną, realia wiejskie. Ważne będzie także stwierdzenie, czy frazeologia wsi rozwija się, czy powstają nowe frazeologizmy związane z dzisiejszymi realiami, nowoczesnym światem i rozwojem cywilizacji.

Ze względu na fakt, że przedmiotem analiz będzie możliwie pełny materiał frazeologiczny z określonego terenu, pozwoli to na sformułowanie ogólnych wniosków w skali mikro. Uzyskane konkluzje będzie można zestawić z dotychczasowym stanem badań. Działania takie będą przybliżały badaczy do formułowania ogólnych wniosków dotyczących frazeologii gwarowej, będącej – jak pisała A. Krawczyk-Tyrpa (1988: 145) – częścią całości, jaką jest frazeologia języka polskiego.

Literatura

- ADALBERG S., 1889–1894, *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Warszawa.
- BABA S., LIBEREK J., 2002, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- CZESAK A., 2007, *Zmienność realiów a frazeologia (na kilku przykładach z pogranicza dialektów i polszczyzny potocznej)*, [w:] W. Chlebda (red.), *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*, Opole, s. 99–104.
- DRABIK L., SOBOL E., STANKIEWICZ A., 2006, *Słownik idiomów polskich PWN*, Warszawa.
- GÓRNOWICZ H., 1974, *Idiomatyzy frazeologiczne w gwarach malborskich w stosunku do języka ogólnopolskiego*, „Prace Filologiczne” XXV, s. 397–406.
- KŁOSIŃSKA A., 2007, *Słownik frazeologiczny PWN*, Warszawa.
- KRAWCZYK A., 1985, *Co wiemy o frazeologii gwarowej*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” III, s. 129–137.
- KRAWCZYK-TYRPA A., 1988, *O pewnych cechach odróżniających frazeologię gwarową od frazeologii języka literackiego (na przykładzie związków frazeologicznych z komponentem chodzić)*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” IV, s. 137–145.
- KSGP: *Kartoteka Słownika gwar polskich PAN*.
- KUBALA B., 2008, *Imiona i nazwiska mieszkańców Łętowic w latach 1951–2006*, „Rocznik Tarnowski” nr 13, s. 189–202.
- LEWICKI A.M., PAJDIŃSKA A., 2001, *Frazeologia*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 307–326.
- MŁYNARCYK E., 2013, *Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*, „Prace Monograficzne Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie”, nr 662, Kraków.
- MÜLDNER-NIECKOWSKI P., 2004, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- PRZYMUŚZAŁA L., 2007, *Narodziny i śmierć we frazeologii gwarowej (na przykładzie materiału śląskiego)*, [w:] W. Chlebda (red.), *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*, Opole, s. 105–110.
- RYMUT K., 1994, *Słownik nazwisk wspólnie w Polsce używanych*, t. VIII: R–Sr, Kraków.

- SFGD: M. Rak, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków 2005.
- SFŚL: L. Przymuszała, *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole 2013.
- SGP: *Słownik gwar polskich, Źródła* i t. I, red. M. Karaś, J. Reichan, t. II–V, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, t. VI, red. J. Okoniowa, J. Reichan, t. VII–IX, red. J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka, od z. 29, red. B. Grabka, R. Kucharzyk, J. Okoniowa, J. Reichan, z. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, od z. 2 Łódź, t. III, Wrocław – Warszawa – Kraków, od t. IV – Kraków, 1977–.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.
- SKARŁ: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- SKORUPKA S., 1987, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I–II, Warszawa.
- SL: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. II, popr. i pomnożone, t. I–VI, Lwów 1854–1860.
- TYRPA A., RAK. M., 2010, *Onomazjologiczne ujęcie frazematyki gwarowej*, [w:] B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzki (red.), *Język polski – wczoraj, dziś, jutro...*, Kraków, s. 351–358.
- USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.
- ZIĘBA P., PODRAZA S., MADEL A. (oprac.), *Zbiór wyrażen gwarowych zasłyszanych w Szynwaldzie*, <http://www.szynwald.pl/tradycje-i-zwyczaje-w-szynwaldzie/585-wyrazy-gwarowe-z-szynwaldu> (dostęp: 31 X 2015).

www.akademicka.pl

ISBN 978-83-7638-738-3

